

СПЕЦИФІКА САМОСТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

SPECIFICITY OF PERSONALITY SELF-ASSESSMENT

Ставлення особистості до себе впливає на прояв соціальної активності особистості, зумовлює її адекватність і диференційованість. Воно виступає мотивом саморегуляції поведінки та актуалізується на всіх етапах здійснення поведінкового акту, починаючи з його мотивуючих компонентів і закінчуючи власною оцінкою досягнутого ефекту поведінки, бере участь у механізмах регуляції поведінки від рівня конкретної ситуації діяльності до рівня тривалої реалізації ідейних задумів. У психології представлена величезна кількість досліджень, в яких встановлено тісний зв'язок між ставленням особистості до себе як до суб'єкта життєвих відносин і її поведінкою. У них зазначається, що висока самоповага особистості виступає умовою її максимальної активності, продуктивності в діяльності, реалізації творчого потенціалу, впливає на свободу вираження почуття, рівень саморозкриття у спілкуванні. Самоставлення як смислове утворення має для суб'єкта непорушну значимість. Будь-яка його зміна пов'язана з внутрішньоособистісним конфліктом, супроводжується переживанням загрози руйнування самоідентичності. Тому воно активно захищається, підтримується суб'єктом. Агресивність особистості може бути способом захисту самоставлення на рівні її соціальної активності.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження психологічних особливостей прояву самоставлення осіб, що розрізняються рівнем агресивності. У дослідженні здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми самоставлення особистості; проаналізовано взаємозв'язки та встановлено співвідношення між показниками, що вивчаються. Одержані результати кореляційного аналізу дали змогу встановити статистично значущі від'ємні зв'язки між досліджуваними показниками: показник S – «глобальна самооцінка» – виявляє від'ємний зв'язок з показником «почуття провини»; показник «аутосимпатія» – з показниками «образа», «почуття провини» та «ворожість»; показник «самовпевненість» – з показником «почуття провини»; показник «саморозуміння» – з показником «фізична агресія». Вивчено та описано профілі самоставлення груп осіб з різним рівнем агресивності.

Ключові слова: самоставлення, параметри самоставлення, особистість, агресивність, рівні агресивності.

The attitude of an individual to himself affects the manifestation of social activity of an individual, determines its adequacy and differentiation. It acts as a motive for self-regulation of behavior and is actualized at all stages of the behavioral act, starting with its motivational components and ending with own assessment of the achieved effect of behavior, participates in mechanisms of behavior regulation from the level of specific situation to long-term realization of ideological concepts. In psychology, there is a large number of studies that establish a close relationship between the attitude of an individual to himself as to a subject of life relations and his behavior. These studies state that the high self-esteem of an individual is a condition of his maximum activity, productivity, the realization of creative potential, it also affects the freedom of expression, the level of self-disclosure in communication. Self-assessment as a semantic formation has an inviolable significance for the subject. Any changes are associated with intrapersonal conflict, accompanied by the experience of the threat of destruction of self-identity. Therefore, it is actively protected and supported by the subject. The aggressiveness of the individual can be a way of protecting his self-esteem at the level of his social activity.

The purpose of the study – theoretical justification and empirical study of the psychological features of the manifestation of self-attitude of persons with different levels of aggression.

The study provides a theoretical and methodological analysis of the problem of self-esteem; the interrelations are analyzed and the correlations between the studied indicators are established. The obtained results of the correlation analysis allowed to establish statistically significant negative relationships between the studied indicators: the indicator S "global self-esteem" shows a negative ratio with the indicator "feel of guilt"; indicator "autosympathy" with indicators of "resentment", "feel of guilt" and "hostility"; indicator of "self-confidence" with an indicator of "feel of guilt"; indicator of "self-understanding" with the indicator of "physical aggression". Profiles of self-assessment of groups of persons with different levels of aggression are studied and described.

Key words: self-attitude, parameters of self-attitude, personality, aggression, levels of aggression.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.23.15>

Василенко І.А.

к.психол.н.,

доцент кафедри загальної та диференціальної психології

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

Постановка проблеми. Самоставлення особистості розуміється дослідниками як складне когнітивно-афективне утворення. Його структура розглядається як така, що складається з двох компонентів: раціонального ставлення до себе як суб'єкта соціальної активності («образ Я» або категоріальне «Я») і емоційно-ціннісного ставлення до себе – переживання і оцінки власної значущості як суб'єкта соціальної активності, що утворюють рефлексивне «Я». У результаті взаємодії зазначених компонентів допотребностно-мотиваційної сфери особистості ставлення до себе включається в процес

діяльній та особистісної саморегуляції, стимулює розвиток пізнавальної та особистісної суб'єктності людини.

Натепер у зв'язку з кризовим станом суспільства, економічною нестабільністю, втратою духовно-моральних орієнтирів намічається низка негативних тенденцій. Однією з них є все більш поширений феномен агресивності, який набуває останніми роками масовий характер, що і зумовлює соціальну актуальність проблеми дослідження.

Сформувались діаметрально протилежні теоретичні позиції стосовно цього питання.

З одного боку, визнається, що агресія, яка за своєю сутністю пов'язана із загостренням стосунків, порушенням системи взаємодії на різних соціальних рівнях, є вкрай несприятливим чинником соціальної адаптації. З іншого боку, вказується, що агресія як прояв активності особистості певною мірою дає змогу вирішувати низку завдань у процесі соціальної адаптації, як-то: утвердження власного Я, захист власних інтересів, реалізація асертивної поведінки, що не заважає інтеграції особистості із суспільством, але переводить взаємодію між ними на якісно інший рівень.

Багато вітчизняних і зарубіжних психологів (Б.Г. Ананьєв, І.С. Кон, В.М. Мясищев, К. Роджерс, В.В. Столін, К. Хорні, І.І. Чеснокова) відводять самоставленню головну роль у нормативному функціонуванні особистості в суспільстві. Н.М. Авдєєва, А. Адлер, Ю.Б. Гіппенрейтер, В. Сатир виділяли фактори, що впливають на формування самоставлення.

Аналіз розглянутих підходів за проблемою дослідження показав, що агресивна поведінка – це поведінка, яка може виявлятися у вигляді реакції індивіда, що перебуває перед дилемою досягнення бажаного результату та уникання невдачі (К. Левін, Н. Міллер, Х. Хекхаузен); захисту особистісного самоставлення, самоствердження (Л.М. Аболін, Ю.Д. Бабаєва, Г.А. Вартоян, І.А. Васильєв, Б.І. Додонов); вияву індивідом власних негативних почуттів у відповідь на різноманітні несприятливі, у фізичному і психічному відношенні, життєві ситуації (Н.К. Аксанова, К. Бютнер, А.Л. Лісовик); дії, спрямованої на досягнення значущих цілей (Н.В. Алкіна, Д. Аткинсон, Н. Мюррей, Р. Спірс, Н. Фівер); набутої в процесі навічання моделі соціальної поведінки (Г.М. Андрєєва, А. Бандура, О.Б. Бовть, Я. Волавка, С.Г. Шебанова).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретико-методологічними засадами цього дослідження є вітчизняні та зарубіжні теорії та психологічні концепції, що висвітлюють проблему ставлення до себе (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Л.Я. Гозман, О.М. Леонтєв, С.Р. Пантілеєв, С.Л. Рубінштейн, В.В. Столін та ін.), які розглядали її в контексті більш загальної проблеми – проблеми розвитку особистості.

У зарубіжній психологічній літературі також є численні дослідження з психології самосвідомості і самоставлення. Це роботи У. Джеймса, С. Куперсмит, Дж. Маккарті, Л. Фестінгер, Д. Ходжа та ін.; дослідження проблеми агресивності з позицій психодинамічного, глибинно-психологічного підходу (О.В. Глузман, Н.Ф. Каліна, А. Адлер, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, К.Г. Юнг та ін.), біхевіористичного підходу (А. Бандура, Дж. Доллард, Н. Міллер та ін.); у контексті їх адаптивно-дезадаптив-

ного значення – як чинник, що деструктивно впливає на поведінку особистості (О.Б. Бовть, М.Д. Левітов, А. Бандура, Д. Майерс, Д. Річардсон та ін.) і конструктивно (Г.А. Гайдукевич, О.В. Змановська, Н.І. Пов'якель, Л.М. Собчик); у процесі розвитку особистості (Н.В. Алкіна, Н.О. Дубінко, Л.М. Семенюк, К. Бютнер та ін.), як один з чинників протиправної поведінки (Ю.М. Антонян, С.М. Єнікополов, І.А. Кудрявцев, О.М. Морозов та ін.); у межах проблеми емоційної регуляції поведінки (В.К. Вілюнас, Г.С. Костюк, Е.Л. Носенко).

Отже, проведений аналіз дає змогу говорити про існування трьох різних підходів до розгляду ставлення людини до себе: розуміння самоставлення як афективного компонента самосвідомості (самоставлення у структурі самосвідомості), як риси особистості (самоставлення у структурі особистості), як компонента саморегуляції (самоставлення у системі саморегуляції).

Грунтуючись на точці зору В.В. Століна, яка знайшла своє відображення в працях С.Р. Пантілеєва, розглядаємо самоставлення як цілісну особистісну систему, що забезпечує переживання сенсу «Я» для суб'єкта. Самоставлення є центральною ланкою самосвідомості, яке, з одного боку, спирається на самопізнання, а з іншого – створює головні передумови для формування саморегуляції, самоактуалізації, саморозвитку особистості.

Таким чином, самоставлення особистості є складноструктурованим психічним утворенням. На найбільш загальному рівні аналізу в самоставленні можна виділити дві підсистеми: оцінну та емоційно-ціннісну. Ці підсистеми принципово різні за своїм змістом. Сенс «Я» особистості як суб'єкта тих чи інших життєвих відносин виявляє своє вираження в підсистемах самоставлення в різних «мовах». У підставі формування підсистем самоставлення лежать різні психологічні механізми. Їх модальності організовуються в єдину систему на підставі різних принципів. Оціночне та емоційне самоставлення посідають специфічне місце у системі саморегуляції особистості. Для збереження їх позитивного тону використовуються різні за своїм змістом механізми психологічного захисту. Їм властива своя, відносно незалежна одна від одної логіка формування. У разі більш детального аналізу в структурі самоставлення можна виділити три фактори: самоповагу, аутосимпатію і самоприниження, які своєю чергою включають у себе цілу низку специфічних за своїм змістом модальностей.

Агресивність особистості може бути способом захисту самоставлення на рівні її соціальної активності. Негативне ставлення до себе, низька самоповага може компенсуватися людиною завдяки здійсненню нею асоціальних вчинків, актів агресії. Людина, що захищає

ставлення до себе з допомогою агресії, не здатна включитися у взаємодію на «рівних». Поясненням цьому служить відсутність у неї стійкої особистісної позиції, поглиненої «збитковістю» власного «Я». Таким чином, слід розрізняти агресію та агресивність. Агресія є сукупністю певних дій, які завдають шкоди іншому об'єкту; а агресивність забезпечує готовність особистості, на яку спрямована агресія, сприймати та інтерпретувати поведінку іншого відповідним чином. Наявні на сьогодні теорії агресії по-різному пояснюють причини і механізми агресивної поведінки людини.

Виклад основного матеріалу. У роботі використовувалася система методів, яка включає: теоретичний аналіз і систематизацію підходів та емпіричних результатів, що містяться в психологічній літературі з проблеми дослідження; емпіричні методи – спостереження, бесіди, опитування, анкетування. Для дослідження агресивності були використані: методика «Діагностика показників і форм агресії» А. Басса–А. Даркі, для діагностики самоствавлення особистості застосований «Опитувальник самоствавлення особистості» (В.В. Столін).

Обробка одержаних даних здійснювалася за допомогою кількісного (кореляційного) та якісного (методи «асів» і «профілів») аналізів. Процедура обробки результатів здійснювалася за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17.0. У дослідженні брали участь студенти віком від 17 до 25 років у кількості 65 осіб. Емпіричне дослідження проводилось на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.

Результати кореляційного аналізу демонструють наявність значущих від'ємних зв'язків між досліджуваними показниками самоствавлення та агресивністю. Показник S – «глобальна самооцінка» – виявляє від'ємний зв'язок з показником «почуття провини» (ПП) ($p \leq 0,05$). Показник «аутосимпатія» має від'ємні зв'язки з показниками «образа» ($p \leq 0,05$), «почуття провини» ($p \leq 0,01$) та «ворожість» ($p \leq 0,05$). Показник «самовпевненість» виявляє від'ємний зв'язок з показником «почуття провини» ($p \leq 0,05$). Показник «саморозуміння» має від'ємний зв'язок з показником «фізична агресія» ($p \leq 0,05$). Таким чином, у результаті кореляційного аналізу було виявлено, що між показниками самоствавлення та агресивністю наявні від'ємні значущі кореляційні зв'язки. Видається цілком логічним, що всі показники самоствавлення продемонстрували виключно від'ємні зв'язки з показниками агресивності. Результати кореляційного аналізу підтвердили зіставність психологічних характеристик, що вивчаються ($p < 0,01$), ($p < 0,05$).

Визначення специфіки прояву самоствавлення у осіб з різним рівнем агресивності надано у профілях, що зображені на рисунку 1. Вибірка була поділена на дві групи: особи з високими значеннями загального показника агресивності (Amax) – «агресивні» та група з низькими значеннями загального показника агресивності (Amin) – «неагресивні». Значення кожної позначки на графіку являє собою середнє арифметичне показників, що вивчаються. На осі OX відкладені показники, що вивчаються, на осі OY – значення показників, виражене в процентіях.

Аналіз профілів самоствавлення осіб з різним рівнем агресивності свідчить про наявність роз-

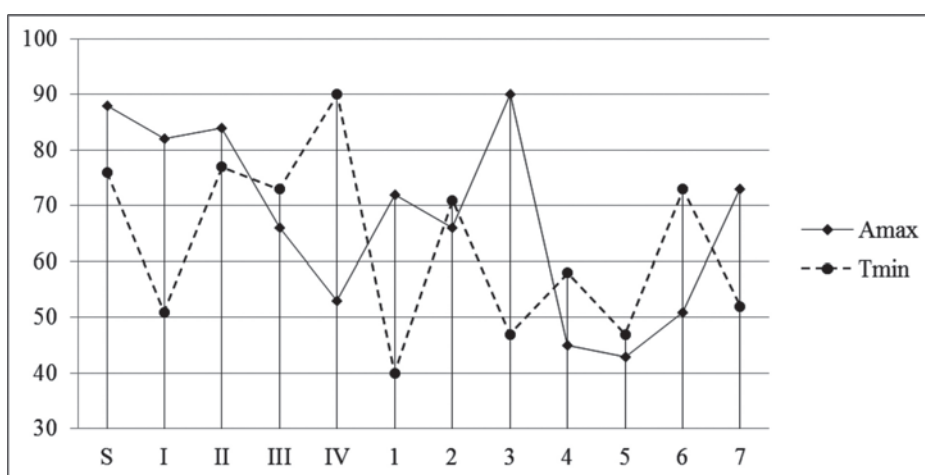


Рис. 1. Профілі самоствавлення груп осіб з різним рівнем агресивності

Примітка. Умовні скорочення шкал: I – самоповага, II – аутосимпатія, III – очікування позитивного ставлення інших, IV – самоінтерес, 1 – самовпевненість, 2 – очікування відносин інших, 3 – самоприйняття, 4 – саморуководство, 5 – самопослідовність, 6 – самозвинувачення, 7 – саморозуміння.

біжностей значень показників самоствалення в досліджуваних групах. Так, показники групи з високим рівнем агресивності розташовані нижче середньої лінії ряду, що вказує на тенденцію до низького рівня самоствалення; показники групи з низьким рівнем агресивності розташовані вище середньої лінії ряду, що вказує на високий рівень самоствалення таких осіб.

Представники групи осіб з високим рівнем агресивності переживають яскраво виражене сприятливе ставлення до власного «Я» і відчувають власну цінність. Мають виражене почуття самоповаги, власної гідності. Вони вважають себе спроможними, значними, процвітаючими, вірять у себе і в те, що можуть подолати свої недоліки. Їм властиве почуття аутосимпатії, самоцінності, що є природною основою психічного здоров'я і цілісності особистості. Але це не означає самовдоволення або некритичне самосприйняття, це добре усвідомлювана позитивна Я-концепція, яка служить джерелом стійкої адекватної самооцінки. Усвідомлюють, що у більшості своїх знайомих чи оточення не викликають симпатію, можливо, через демонстрацію агресивної поведінки, спалахами гніву, роздратуванням. Такі особи задоволені собою.

Представники групи осіб з низьким рівнем агресивності відчувають невпевненість у своїх можливостях і сумнівів у своїх здібностях. Такі особи мають сумніви, приймаючи рішення, не довіряють своїм рішенням, часто сумніваються у здатності долати труднощі і перешкоди, досягати поставленої мети. Мають відчуття позитивного ставлення до себе з боку оточуючих, впевнені, що їх люблять інші, цінують за особистісні та духовні якості, за здійснювані вчинки і дії, за прихильність груповим нормам і правилам. У звичних для себе умовах можуть проявляти виражену здатність до особистого контролю. У нових ситуаціях регуляційні можливості «Я» слабшають, посилюється схильність до конформності. Недостатній вольовий контроль для подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод на шляху до досягнення мети. Переживання щодо власного «Я» супроводжуються внутрішнім напруженням. Здатні бачити недоліки і готові поставити собі в провину всі свої промахи і невдачі. Установка на самозвинувачення супроводжується розвитком внутрішньої напруги, відчуттям неможливості задоволення основних потреб. Вони не в змозі правильно зрозуміти власну особистість і, як наслідок, досягти задоволеності самим собою, а це своєю чергою перешкоджає повноцінному розвитку особистості.

Висновки з проведеного дослідження.

Теоретичний аналіз літератури показав, що в уявленні сучасних психологів під агресією розуміється специфічна форма дій, поведінки людини, яка породжується потребою

самоствалення, прагненням до досягнень, потребою в захисті від нав'язуваних особистості дій навколишнім середовищем і проявляється в застосуванні сили проти іншої людини або групи осіб, нанесенням фізичної чи психологічної шкоди. Агресивність розглядається як відносно стійка властивість особистості, що характеризує схильність, готовність до агресивних дій задля досягнення власних цілей. Ці поняття є сторонами одного явища: агресивність більшою мірою є потенційною характеристикою особистості, яка може проявлятися в агресії, тобто в діях, у поведінці, спрямованій на порушення і навіть руйнування психологічного або фізичного простору іншої людини.

Ступінь опрацювання проблеми агресивності й агресії в контексті її функцій (інструментальної, захисної, експресивної, адаптаційної) був тим критерієм, що визначив підходи до її аналізу. Перший підхід об'єднує дослідження, в котрих агресія розглядається як деструктивна і дезадаптивна, навмисна поведінка, що шкодить і завдає збитку іншій людині, як прагнення до домінування над іншими. Другий розглядає агресію як конструктивну поведінку, як прояв адаптивної активності у разі самозахисту, прагнення до досягнень, як інструмент для самоствалення, самореалізації. Агресивність особистості може бути способом захисту самоствалення особистості на рівні її соціальної активності.

У психології є три різні підходи до розуміння ставлення людини до себе: розуміння самоствалення як афективного компонента самосвідомості (самоствалення у структурі самосвідомості), як риси особистості (самоствалення у структурі особистості), як компонента саморегуляції (самоствалення у системі саморегуляції).

Ми розглядаємо самоствалення як цілісну особистісну систему, що забезпечує переживання сенсу «Я» для суб'єкта. Самоствалення є центральною ланкою самосвідомості, яке, з одного боку, спирається на самопізнання, а з іншого – створює головні передумови для формування саморегуляції, самоактуалізації, саморозвитку особистості.

Проведений кореляційний аналіз виявив значимі від'ємні зв'язки між досліджуваними показниками: показник S – «глобальна самооцінка» – виявляє від'ємний зв'язок з показником «почуття провини»; показник «аутосимпатія» – з показниками «образа», «почуття провини» та «ворожість»; показник «самовпевненість» – з показником «почуття провини»; показник «саморозуміння» – з показником «фізична агресія».

Встановлено, що осіб з високим рівнем агресивності характеризує самоповага, ставлення до себе як до впевненої, самостійної, вольової і надійної людини, яка знає, що їй є за що себе поважати. Перешкоди на шляху

до досягнення мети сприймаються ними як переборні. Проблеми зачіпають неглибоко, переживаються недовго. Їм властиво приймати всі сторони свого «Я», приймати себе у всій повноті поведінкових проявів, при цьому загальний фон сприйняття себе залишається позитивним. Такі люди часто відчують симпатію до себе, до всіх якостей своєї особистості, а свої недоліки вважають продовженням гідності (достоїнств). Мають низький контроль над емоційними реакціями і переживаннями з приводу себе. Відчують себе здатними чинити опір зовнішнім впливам, опиратися долі і стихійним подіям. Виявляють тенденцію до заперечення власної провини в конфліктних ситуаціях. Захист власного «Я» здійснюється шляхом звинувачення переважно інших, перенесенням відповідальності на оточуючих за усунення бар'єрів на шляху до досягнення мети. Відчуття задоволеності собою поєднується з осудженням інших, пошуками в них джерел усіх неприємностей і проблем.

У представників низького рівня агресивності спостерігається виборче сприйняття людиною ставлення оточуючих до себе. У разі несподіваної появи труднощів упевненість у собі знижується, наростають тривога і занепокоєння. З їхньої точки зору, позитивне ставлення оточуючих поширюється лише на певні якості, на певні вчинки; інші особистісні прояви здатні викликати у них роздратування і неприйняття. Їм характерна товариськість, емоційна відкритість для взаємодії з оточуючими, легкість встановлення ділових і особистих контактів. Проявляють вибірковість у ставленні до

себе, схильні приймати не всі свої достоїнства і критикувати не всі свої недоліки. Зазначена проблема складності зв'язків самоствавлення та агресивності формується з багатоплановості і глибини відносин особистості, її соціальної активності та потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / общ. ред. В.Я. Пилиповского. Прогресс, 1986. 424 с.
2. Ложкин Г.В. Практическая психология конфликта. Межрегион. акад. упр. персоналом. 2-е изд., стер. 2002. 255 с.
3. Максименко С.Д. Психологічна основа самореалізації особистості: структура і функції. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Том IX: *Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія*. 2016. Вип. 9. С. 6–13.
4. Пантеев С.Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. Изд-во МГУ, 1991. 110 с.
5. Чепелева Н.В. Дослідження самопроєктування особистості у контексті постнекласичної психології. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Том. IX: *Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія*. 2016. Випуск 9. С. 13–21.
6. Хорни К. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию / под ред. М.М. Решетникова. Совместное издание Вост. Европ. Инта психоанализа и БСК, 1997. 316 с.
7. Бех І.Д. Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості. *Педагогіка і психологія*. № 3. 1997. С. 52–56.